

Dragan Šaponjić
„NIKO NE SME DA VAS BIJE“

Urednik
Zoran Kolundžija

Ilustracija na korici
Jugoslav Vlahović

Dragan Šaponjić

„NIKO NE SME
DA VAS BIJE“

PROMETEJ
Novi Sad

Predgovor

USPON I PAD TITOLENDA

Po jednoj teoriji – Sovjetski Savez se simbolički raspao još kad je Matijas Rust sleteo čuvenom cesnom na Crveni trg. Suštinski se, i pre formalnog kraja, već raspao u Avganistanu i Černobilu. Rat u Ukrajini pokazuje najbrutalnije da se SSSR ni posle tri decenije nije do kraja raspao. Kao ni Jugoslavija, izgleda.

Da li se SFRJ simbolički raspala već sa demonstracijama 1981. na Kosovu? Da li još ranije – 1974. sa Ustavom, ili Mas-pokom 1971. u Hrvatskoj? Ili se simbolički raspala u Među-gorju sa ukazanjem Gospe? Možda se raspala s Miloševićevim govorom na Gazimestanu, možda sa pucnjima Keljmen-dija u Paraćinu, možda na Maksimiru, možda na poslednjem 14. kongresu Saveza komunista, a prilično čvrsta je i teza da je afera Agrokomerc simbolički početak kraja. Moguće da se SFRJ simbolički raspala 1984, na proslavi *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* u Mariji Bistrici, iako papa Vojtila nije došao jer mu je državni vrh SFRJ to uslovio posetom Kući cveća i Jasenovcu.

Ili se baš raspala kad su se Zagreb i Beograd prepirali ko će da organizuje finale Pesme Evrovizije, nakon što je zadarska Riva probila tu psihološku granicu i donela SFRJ pobjedu. Čim je Toto Kutunjo sa *Insieme* – pesmom o ujedinjenoj Evropi – pobjedio na takmičenju 1990. u Zagrebu, Srbija je još brže krenula u kontra smeru.

Dragan Šaponjić nam u svojoj knjizi indikativnog naslova „Niko ne sme da vas bije“ (famozna rečenica Miloševićevog obraćanja Srbima u Kosovu Polju), ukazuje finim – čitljivim stilom pisanja, metodološki konsekventno, na strukturalne i simboličke uzroke raspada kontradiktorne zemlje – koja je istovremeno bila i Brozova diktatura i zavodljivi unikatni Titolend. Autor ne pati od sindroma jugonostalgije ili žala za mladošću, već uspeva da nijansirano rastumači jedno vreme uvažavajući značenje pojmova i njihove istorijske kontekste, odnosno različite faze jugoslovenskog socijalizma. Sve do one terminalne. Šaponjić ukazuje pijetet jednom vremenu sa svojim emancipatorskim i modernizacijskim dometima, ne ignorišući ili relativizirajući njegove loše strane. Ako ponegde i ima izvesne sentimentalnosti kod autora, a ima, ona sigurno nije balast objektivnoj analizi koja normalizuje, objektivizira, YU iskustvo.

Jugoslavija, kako je davno rekao Adam Mihnjik, nije mogla izdržati kao jedinstvena višenacionalna zemlja iskušenja demokratizacije i erupcije nacionalizama koji s njom dolaze, ali je, kako smatra Šaponjić, raspad mogao biti drugačiji – civilizovaniji, umesto sunovrata u varvarstvo. Krivica Srbije Slobodana Miloševića je ogromna za takav rasplet, što ne amnestira druge etnonacionalizme, ali ta srpska politika je toliko bila zadrta, anahrona i arogantna da je pružila šansu tim drugim nacionalizmima – od hrvatskog do albanskog – da se predstave mimikrijski kao demokratski i antikomunistički.

Šaponjić spada u grupu onih autora koji daju prednost nacionalizmu nad ekonomijom kao uzrocima raspada. I tu je u pravu, iako nacionalizam i ekonomija teško mogu da se razdvoje u temama „dogovorne ekonomije“, „prelivanja dohodka“ u maskiranom višepartizmu republičkih i pokrajinskih partijskih oligarhija pod okriljem formalnog jedinstva čiji su osigurači bili ideologija sa sve slabijim akcijama na globalnom ideološ-

kom tržištu, sve neuverljiviji zavet mrtvom Titu, i sve konfuznija i neurotičnija JNA kao „sedma republika“.

Pitanje je da li je Srbija i danas – 2022. izašla iz Miloševićeve „antibirokatske revolucije“ koja je bila negativna populistička anticipacija pada Berlinskog zida.

Zavodljivo utisku lažne demokratizacije doprinela je i poseta Gorbačova Beogradu u proleće 1988. i susret s Miloševićem. Srpska perestrojka – AB revolucija, postala je suprotnost. Umesto glasnosti, u njenoj biti bila je medijska manipulacija.

Popularno je i zavodljivo, ali metodološki rizično, prauzroke AB revolucije tražiti pre drame YU socijalizma nakon Titove smrti. I tu je Šaponjić vrlo oprezan.

Olako se barata tezom da je AB revolucija neka vrsta osвете za Brionski plenum. Njeno organsko povezivanje sa čvor-nim tačkama srpske istorije uveliko kompromituje tu istoriju. I relativizuje manipulativnu suštinu procesa koja je bitnija od njegovih spontanih momenata, a njih je neosporno bilo. Iza krupnih parola, iracionalnim inatom, povlašđivalo se niskim pobudama. Šaponjić i kao svedok događaja to briljantno uočava, od makro nivoa (na planu SFRJ), do mikro nivoa – AB revolucija u regionu Užica, na primer.

Nacionalna mobilizacija u Srbiji jeste bila vulkanski odgovor na odmaklo „federiranje federacije“ (sintagma Vladimira Bakarića), i degradiranje Srbije Ustavom iz 1974, ali potenciranjem na toj isključivoj kauzalnosti relativizuje se autohtonost jedne revolucije, odnosno unikatnost uspona na vlast beskrupuloznog političara i njegove klike nakon pobede u frakcijskom raskolu na prelomnoj Osmoj sednici srpskih komunista.

Možda je upravo Ranković političar o koga smo se prilično ogrešili. Otkud mi znamo kako bi se on, da je aktivno mogao,

odredio u vreme raspada Jugoslavije. Verovatno bi podržao Miloševića, ali bi možda u njemu video i manipulaciju principima za koje se borio.

Kao i svaka revolucija od francuske buržoaske, ruske boljševičke ili iranske islamske, i ova antibirokratska „događanja naroda“ (sintagma Milovana Vitezovića) je težila svom izvozu – trijumf u Titogradu, debakl u Ljubljani.

Posledice AB revolucije razgradile su tekovine srpskih pobeda i žrtvi u dva svetska rata. AB revolucija je straćila reformsku i nacionaldemokratsku energiju Srbije i kompromitovala bolje strane socijalizma. Ona je uslovno restaljinizovala partiju i državu i bila direktna negacija tekovina 1948. Koštunica nam je trebao 1990, a stigao je deset godina kasnije kad više ni on nije mogao da se dekontaminira od AB tekovina. Kao ni niko posle njega. Niti će to možda iko moći, budimo realni, dok takozvana kosovska neuroza bude određivala naš politički život.

Šaponjić prati kroz etape kosovku neurozu i (zlo)upotrebu Kosova, ne umanjujući težinu tog problema s kojim bi se teško izborile i mnogo veće i jače zemlje od Srbije.

Koliko je sve opskurno bilo pokazuje činjenica da je poznih osamdesetih godina za vožda Srbije izvikan čovek koji kao predsednik Srbije nikad neće doći u Užice i Čačak.

U Titovom Užicu je doduše bio 1988, ali u večernjim satima na sastanku sa privredno-političkim aktivom, dok se koja stotina građana okupila na ulici fascinirana mistikom novog vođe.

U Čačak je probao da uđe 1992, prvo je u Preljini zasut jajima, pa se donekle probio, a onda se revoltiran vratio kod Ivka Đonovića u Gornji Milanovac.

Šaponjić detektuje čvorna opšta mesta kafanske politike koja je bila postala zvanična u istoriji. Na primer, nekadašnji

predsednik Predsedništva SFRJ i bliski Miloševićev saradnik Borisav Jović, lišen bilo kakve samokritike, zastupao je tezu da su odluke Komunističke partije Jugoslavije o rasturanju Jugoslavije donete pre postojanja KP Srbije, kao i da je glavni zadatak Josipa Broza Tita bio da se domogne vlasti kako bi izvršio odluke Četvrtog kongresa KPJ u Drezdenu 1928. o rasturanju Jugoslavije i obespravljivanju Srba. Inače, Tito KPJ preuzima 1937. Nažalost, i danas ima ljudi koji veruju da se Jugoslavija nije raspala na krvavi način velikim delom i zbog AB revolucije nego zbog Drezdenskog kongresa. Šaponjić u maniru vrsnog sociologa dekonstruiše mitove kafanske politike posebno objašnjavajući potonje faze komunističke politike prema Jugoslaviji, pa i onu ključnu – da su komunisti obnovili Jugoslaviju.

Autor se trudi da i publici koja se ne seća Jugoslavije približi ovu pomalo nadrealnu državu, njen sistem i njenog vođu – Tita i njegovu svetsku reputaciju. Ko zna, možda su u pravu najviše oni koji smatraju da je agonija Jugoslavije u tome što je Staljin umro rano, a Tito kasno. Da je Staljin poživeo možda bi Tito nadvladao kominternovske instinkte i definitivno preveo zemlju na Zapad. A da je ranije umro, možda bi maspokovci u Hrvatskoj i „liberali“ u Srbiji uspeali da ustroje zemlju na zdravijim principima ili bi to bio samo nastavak mrcvarenja, kako smatra iz Hrvatske Ivan Zvonimir Čičak. Ima čak mišljenja da Berlinski zid ne bi ni pao da je Tito poživeo. Mada, realno, da je poživeo, verovatno bi dočekao sudbinu sličnu Todoru Živkovu. Milošević bi ga, kamoli Šešelj i Šeks, stavili bar u neki prećutni kućni pritvor. Nakon satanizacije, Broz je doživeo solidnu rehabilitaciju ali i sa atraktivnim postmodernim obrascima. Jovanke je, recimo, ostala u realnosti. Pogledajte razliku između realne Jovanke pred smrt i njenog supruga kao postmodernog superstara. Teško je zamisliti Tita da čeka Ivicu

Dačića i Rasima Ljajića da mu poprave krov u vili koja prokišnjava. Zar ne?

Tito je atraktivan, ali i zavaravajući. I tu mnogi „naslednici“ i analitičari greše u osnovnom: Spoljna politika aktivne miroljubive koegzistencije i unutrašnja politika međunacionalne tolerancije, saradnje i antifašizma su suštinski povezane i ne mogu se voditi parcijalno.

Zoran Panović

1. Političke promene i nove generacije

Za generacije rođene posle 1980. godine Jugoslavija, kao Socijalistička Federativna Republika, je skoro nepoznat pojam. Sami ne pamte, u sistemu obrazovanja o tome ne uče, sve što saznaju je uzgredno i uglavnom posledično vezano za njeno nestajanje i negativan kontekst. U školskim programima nije zastupljen period socijalizma i druge Jugoslavije, s obzirom na to da nove generacije koje se obrazuju, stasavaju u državama nastalim na ruševinama Jugoslavije, kojima zajednička jugoslovenska država protivreči.

Kakvo je društvo socijalizam, kako se živelo u to vreme, jedno je od pitanja o kojem se danas veoma često i vrlo žustro raspravlja, ali retko na osnovu činjenica. Uglavnom vladaju emocije, jedni se socijalizma sećaju kao doba svoje mladosti u kome su lepo živeli uz osećaj sigurnosti i napretka, drugi o socijalizmu govore na osnovu priča koje čuju ili o socijalizmu saznaju kroz osude i jednostrane kritike ideoloških protivnika socijalizma.

Šta se danas zapravo zna o socijalističkom društvu, o jugoslovenskom socijalizmu i na osnovu čega se o tom vremenu izjašnjava. Šta zaista znamo o stvarnim odnosima među ljudima, o ostvarivanju sloboda i prava građana, materijalnoj i društvenoj osnovi socijalističkog društva, kretanju u raspodeli dohotka i bogatstva, ostvarenom standardu, obrazovanju i lečenju. Ko je stvarno vršio vlast i na koji način posmatramo to vreme iz lokalne i šire perspektive. Koje nedostatke i mane je

imalo to doba, a koje prednosti. Sva pitanja su globalna, odnosno se na najširu zajednicu, od države do opštine, ali se tiču života svake porodice i pojedinca. Primeri i pokazatelji kretanja u lokalnim okvirima verno odslikavaju prilike u široj zajednici, kao što i sećanja u svesti građana o tom vremenu ostavljaju trag prenošenjem na nove generacije. Pritom su bitne korelacije događanja na širem i na lokalnom planu. Zbog toga se o lokalnom ne može objektivno govoriti potpuno odvojeno od događanja u Srbiji i Jugoslaviji, kao i obrnuto.

Postoji strah da se svako pominjanje, ili otvaranje teme, Jugoslavije i socijalizma sektaški proglasi za „jugonostalgiju“, za „komunjarsku propagandu“, možda čak i kao „antisrpsko“ ili čak „izdajničko“ ponašanje, što za krajnji cilj ima da se to vreme ostavi zaboravu.

Zašto?

Zato što su neke od društvenih i moralnih vrednosti tog vremena konkurentne u odnosu na nedostatak vrednosti u savremenom doba ili pak na neke novoproklamovane vrednosti koje se u zatvorenom ambijentu nameću kao napredna i bolja rešenja.

Kada se zna o prošlosti i životu u tom vremenu više činjenica, može se objektivnije i odgovornije ocenjivati sadašnja realnost.

Želimo da generacijama koje su stasale i one koje dolaze, negujući kulturu sećanja, objektivno, odnosno trudeći se da tačno prikažemo prošlost opisno, kroz činjenice, koliko je neophodno preko brojki i drugih pokazatelja, radi sticanja što objektivnije slike, pokažemo kakvi su bili vladajući društveni odnosi, dokle se dostiglo u izgradnji socijalističkog društva, šta se sve stvaralo i stvorilo, koja su dostignuća u unapređenju ukupnog života generacija koje su radno stasale u godinama mirnog razvoja, u odmaklim poratnim godinama, i šta je ostalo

iza te generacije. U periodu od sedamdesetih do devedesetih godina prošlog veka jugoslovenski socijalizam je bio na vrhuncu sopstvenih dostignuća. Teško da se može za ovu priliku prikazati baš sve, šta je i gde sve izgrađeno, koja su preduzeća nastala i kako su nastala, koji su rudnici otvoreni i razvijena metalurgija, izgrađene hidro i termoelektrane, pruge, prvi autoput Beograd – Zagreb, autoput Bratstva i jedinstva kroz Srbiju, izgrađeni novi gradovi i izmenjeni stari delovi, otvoreno preko 150 univerziteta sa preko pola miliona studenata, klinički centri i nove bolnice, izgrađene nove škole, objekti zdravstva po gradovima i selima, koliko novih stanova i kuća je izgrađeno ili u koliko gradova i sela je obezbeđeno kvalitetno i sigurno snabdevanje strujom, izgrađeno novih dalekovođa, trafo-stanica i novih nisko-naponskih mreža po selima. Još uvek se mora nabrajati i detaljno opisivati, iako se još uvek bar tragovi tog napretka vide, ali koji se neminovno gube. Za ovu priliku dovoljno je samo pomenuti kao ilustraciju napretka u jednom vremenu.

Masovna stambena izgradnja, urbanizacija, izgradnja infrastrukture, vodovoda, kanalizacije, ulica, značajno su poboljšali životne uslove stanovništva. Zdravstvena zaštita i socijalno osiguranje produžili su životni vek. U prvih dvadesetak godina posle rata iskorenjene su brojne zarazne bolesti: tuberkuloza, tifus, malarija, difterija, uvedena obavezna vakcinacija i smanjena smrtnost dece.

Želimo da otrgnemo od zaborava vreme u kome je jedna generacija provela život, naravno, svako svoj život. To je, neosporno, za sve ljude sigurno i mirno vreme, puno nade i progressa, razvoja i napretka u ličnom životu i u svakoj oblasti društva. Doba napretka društva, porodice i svakog pojedinca. Nisu svi ljudi bili jednako zadovoljni, nisu mislili isto o svesmu, ali se ne može osporiti da su sa značajnom većinom građani gurali napred, u ista kola, u društvena – zajednička kola

u opštem interesu. Različiti interesi ili različito gledanje na stvari bili su prisutni. To nije bilo beskonfliktno monolitno društvo. U društvu je bilo i konfliktnih situacija. Bilo je i sukobljavanja između i u rukovodstvima, među republikama, regionima, privrednim granama i preduzećima, raznim institucijama i organima, interesnim grupama iza kojih su stajali različiti interesi i motivi. Ponekad lični, ponekad kolektivni. Postojale su političke razlike u pogledu na sistem, ustavni poredak, uglavnom oslonjen na predratni i ratni period, ali su različita gledanja nastajala i u toku poratnog razvoja novog socijalističkog društva. Ipak, najviše su ispoljavane razlike zasnovane na interesima. Na društvenom planu nesuglasice su ispoljavane kada se javno raspravljalo šta će se raditi sa zajedničkim novcem u državnim budžetima i fondovima, sakupljenim porezom, mesnim ili opštinskim samodoprinosom ili novcem dobijenim na principima solidarnosti, od šire zajednice. Na širem planu su uočavane i ispoljavane regionalne razlike, koje su bitno uticale na političke i materijalne odluke. Unutar kolektiva odlučivalo se o zaradama, pri čemu nije izostajalo sukobljavanje koliko kome u raspodeli treba da pripadne. Stvarana su pravila po kojima se postupalo. Radnici u preduzećima, sa stručnim rukovodstvom, odlučivali su o zaduživanju za investicije, izgradnju, nabavku nove opreme i mašina, odričući se, pritom, da zarađeni novac raspodele za sebe u potrošnji, na plate, izgradnju stanova ili davanje stambenih kredita zaposlenim.

Bilo je i sukobljavanja različitih ideja, pojedinačnih interesa i interesnih grupa. Pritom se nije uvek služilo argumentima, ponekad, manje ili više, služilo se i lažima i podmetanjima, da bi se ostvario neki interes. Kao i svaki drugi društveni model, socijalizam sadrži ljudske slabosti. Posledica te realnosti je umanj enje efikasnosti funkcionisanja celog sistema. Pokušaćemo, zašto da ne, da se činjenicama suprotstavimo netačnim, neretko i zluradim pričama o vremenu življenja i stvaranja u

socijalizmu, kao isključivo lošem vremenu, u kome se grozno i teško živelo. Neophodno je ujedno ukazivati na nedostatke, probleme i teškoće.

U XXI veku, u javnosti, taj se period najčešće označava kao „diktatura“ ili „Brozova diktatura“. Možemo to, jednostavno, osporiti i ne složiti se, ali vrednije je pokušati činjenicama i svojim svedočenjem, iskustvom, sećanjem na život i događanja, doprineti dobijanju prave slike. Pokušaćemo da to vreme prikažemo u okolnostima koje su ga karakterisale, pa će svako, ko nije unapred zlonameran, moći da zaključi šta je socijalizam, odnosno u kakvim smo društvenim odnosima živeli u socijalizmu. Uostalom, nije nam namera da deo vremena, u periodu od 1945. do 1990. godine, predstavimo kao idealno društvo, jer to nije ni bilo. Postoje bitne razlike u pojedinim etapama socijalističkog društva. Poratni period ima svoje karakteristike, doba od pedesetih godina do kraja šezdesetih sadrži dosta pozitivnih promena u društvu i, konačno, period od sedamdesetih do devedesetih godina prošlog veka predstavlja uspon i konačni pad jugoslovenskog socijalizma.

Ova knjiga uglavnom svedoči o poslednjoj etapi socijalizma, od sedamdesetih godina do blizu kraja devedesetih godina XX veka. To je vreme u kome jugoslovenski socijalizam i država dostižu nivo srednje razvijene evropske zemlje, koji obezbeđuje građanima dizanje standarda na viši nivo, daleko ispred zemalja realnog socijalizma ruskog tipa. To je i doba našeg istorijski najvećeg ugleda u svetskim razmerama. Svetskog ugleda, tada naše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Krajem osamdesetih godina dvadesetog veka jugoslovenski socijalizam i država upadaju u društvenu, političku i ekonomsku krizu, koja se završava raspadom socijalizma i jugoslovenske države. Uzroci raspada se različito tumače. Pokušaćemo da kroz sled događaja omogućimo čitaocima da steknu svoje mišljenje, zašto i kako se urušio socijalizam i Jugoslavija.

Nije podjednako za sve ljude bilo dobro ili loše. Nisu svi bili jednako zadovoljni. Nisu svi jednako ostvarivali svoje nade i želje. Bivalo je i pojedinačnih nepravdi, ali one su retko bile systemske. U ovim godinama socijalističko društvo i država imali su svoj vrhunac stabilnosti i ubrzo pripremu društvenog ambijenta za krvav kraj.

Jednakost u pravima i pred zakonom važila je za sve. Razlike u pristupu zakonu nisu postojale, ali su razlike u položaju pojedinaca postojale. One su zasnivane na obrazovanju, sposobnosti da se doprinosi u društvu. Postojale su evidentne razlike u učešću u raspodeli društvenog bogatstva, ali su one bile ograničenog dometa. Primera radi, razlike u primanjima u jednoj opštini bile su uglavnom u odnosu jedna prosečna plata prema, najviše, tri. Društveno bogatstvo i dohodak distribuirani su na socijalno prihvatljiv način. Predsednik tadašnje opštine koja je u tom vremenu društveno-politička zajednica sa velikim ovlašćenjima i odgovornošću za ukupan privredni društveni razvoj opštine, imao je platu kao tri prosečne plate u privredi opštine, Predsednik Izvršnog saveta (*opštinske vlade*) 2,6 prosečnih plata, a sekretar skupštine primao je 2,3 prosečne plate. Sličan je odnos bio između plata direktora i prosečne zarade u preduzeću. Kad su u pitanju najviše funkcije u državi plate su maksimalno bile u relaciji pet prosečnih plata u privredi konkretne republike ili federacije. U privredi, najjednostavniji i najsloženiji poslovi su ostvarivali zarade u odnosu jedan prema pet. To znači da je nekvalifikovani radnik imao primanja, ako je izvršavao redovne obaveze, najmanje pet puta manja od inženjera ili drugog vrhunskog stručnjaka ili najviših rukovodilaca. Zarade su zavisile od rezultata rada, gde god su oni bili merljivi, što je po primanjima izdvajalo ljude sa najboljim rezultatima rada. Ovakav odnos plata uvek je trpeo kritike manje plaćenih slojeva koji su težili uravnilovki, pozivajući se na „jednake stomake“. No, u javnosti uglavnom

dominira pogrešna predstava da je vreme socijalizma vreme uravnilovke. Međutim, u društvu su nastajale razlike i po drugim osnovama, mimo rada. Postojale su razlike u standardu pojedinaca, koje nisu bile rezultat njihovog obrazovanja, znanja i rada, ali su one bile ograničene na minimum. U društvu je bilo bogatijih i siromašnijih, s tim što se te razlike nisu stvarale od društvenog kapitala, nego su, uglavnom, poticale od različite materijalne startne osnove pojedinca i kasnijeg mesta u procesu rada.

Kada se govori o tragovima socijalizma u sećanju naroda, ne treba zaboraviti da su svi imali jednako pravo na besplatno školovanje i dostupnost besplatnom lečenju na svim nivoima, uz društvenu brigu za ostvarivanje prava na rad i sigurnost radnog mesta.

Srbija je tek u SFR Jugoslaviji postala industrijsko, moderno društvo. Poljoprivreda je krajem osamdesetih godina zapošljavala oko 25 odsto stanovništva, dok u industriji oko 38 odsto i uslugama oko 36 odsto.

Sušтина našeg opisa je stanje u društvu poslednjih decenija socijalizma, dok se raspoloživi podaci i činjenice, pretežno, odnose na vreme od 1970. do 1990. godine. Nije moguće razumevati događanja u Srbiji koja su usledila pri kraju dvadesetog veka i kasnije, posebno na globalnom nivou, bez uvida u događanja sedamdesetih godina pa do kraja osamdesetih godina dvadesetog veka u državi koje više nema. Bitna su događanja na prostoru cele Jugoslavije, jer su se međusobno uzročno posledično povezivala. Ogromnoj većini naroda, bez obzira na obrazovanje, veru i naciju, nije sve bilo vidljivo i dugo nije bilo jasno šta se događa. Običan svet je politička događanja, sukobljavanja raznih političkih grupacija, smatrao slučajnim ili nebitnim, izolovanim, ekscesnim, konačno prolaznim, a da će život i dalje ići uhodanim putem.

Međutim, sve je imalo dublje korenje sa žilama koje su se ukorenile, ne samo u našim društvenim prilikama, nego na mnogo širem prostoru od našeg jugoslovenskog.

Nerazumevanje da je pokrenuta velika promena društva u celini i da sve ima međusobnu povezanost, ne samo kod nas već šire i dublje, veliki broj ljudi je održavalo u zabludi, ostavljalo ih po strani kao pasivne posmatračke sve dok se, igrom sudbine, lično nisu našli u vrtlogu konkretnih događaja i postali voljni ili nevoljni učesnici.

Od kada, kako i zašto nema Jugoslavije i socijalističkog društva?

Ništa se nije promenilo preko noći. Javljuju se do tada neobičajena događanja, malo je ko znao kuda to sve vodi. Ogromna većina naroda je iskazivala vernost, podršku i želju za opstanak Jugoslavije. U početku sa oduševljenjem, a kasnije sa suzama u očima, narod je pevao tada nastale pesme „Od Vardara pa do Triglava“, „Jugoslavijo“ i druge.

Srbija sa otvorenom krizom na Kosovu, koje je deo njene državne teritorije, ali i deo državne teritorije Jugoslavije koji otvoreno prvi pokušava da se otcepi, politika ne razrešava, što daje dodatnu snagu razbijačkim nacionalističkim snagama u celoj zemlji.

Politička rukovodstva u republikama, podržana od značajnog dela kulturne nacionalne elite, dela inteligencije i svih vrsta oponenata postojećem sistemu, koriste tu mešavinu da dobiju podršku da pre svega opstanu na vlasti, te se promene u društvu kreću bez shvatanja suštine svetskih događanja i u okvirima sitnih promena.

Da li su građani promenama dobili ono što su očekivali i želeli?

Neki su dobili, ali većina nesumnjivo nije.

Konačno, promene si suštinske i utiču na život svakog pojedinca pa je neizbežno dobiti odgovor na pitanje u čiju korist su išle promene, ko su gubitnici a ko dobitnici raspada jugoslovenske države i socijalističkog društva.

Naročito je unutrašnjost države, odnosno stanovništvo van republičkih političkih i kulturno ekonomskih centara, u poslednjim decenijama jugoslovenske države i socijalizma bilo van bitnih događaja i bez uticaja, mada je njihova sudbina zavisila i bila uslovljena opštim društvenim prilikama u zemlji. Od opštih društvenih prilika zavisila je razvojna šansa, uspon u privrednom i društvenom razvoju, ali isto tako pad koji dolazi nastupanjem nestabilnosti u društvu, državne i društvene krize sa problemima u privredi sve do privrednog kolapsa i traženja izlaza u tranziciji. Društveni odnosi na lokalnu uvek se uspostavljaju na opštim društvenim principima. Zato je radi razumevanja suštine onovremenih promena pažnju potrebno usmeriti na širi društveni ambijent, odnosno događanja u Jugoslaviji i Srbiji. Svaka krupna društvena promena kojom se menjao politički sistem, bez obzira koji deo naroda ili građana je pokrene i iznese, tiče se ukupnog naroda i njegovog budućeg života. Teško je odgovoriti na pitanje koliko su ljudi, posebno u provinciji, tada u vreme promena, bili svesni u kom pravcu su išle promene u jugoslovenskom društvu, posebno od polovine osamdesetih do devedesetih godina prošlog veka, i šta će to značiti za njihov budući život.

Svi su želeli bolje društvo.

Da li će biti bolje?

Za većinu ili za manji broj ljudi?

Kod pretežnog broja savremenika postoji uverenje da su Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Socijalistička Republika Srbija, kao jedna od šest republika, bile uređene i stabilne države, u kojima su građani imali socijalnu sigurnost

i miran život, koje su sa stanovišta građana prihvatljivo funkcionisale u okvirima tada ustavom uređenog političkog sistema socijalističkog društva. Teško da se ove konstatacije mogu vezivati samo za nostalgiju, objašnjavati nostalgijom.

Bez sumnje, jugoslovenski socijalizam je bilo društvo u kome su ljudi živeli bezbedno, osećali se sigurnim podjednako u svakom delu Jugoslavije, bez razmišljanja mogli su da putuju po svetu i bili rado prihvaćeni sa cenjenim crvenim jugoslovenskim pasošem.

Ako je napred izrečeno u osnovi tačno, ipak mora da su postojale slabe tačke u državi i njenom ukupnom biću, zbog kojih je došlo do raspada države i socijalističkog političkog poretka. Klince razdora, razlike u interesima među narodima, grupama i pojedincima, postojale su od nastanka jugoslovenske države. Te klince razdora samo su čekale da u složenoj jugoslovenskoj državi nastupe pogodne društvene okolnosti, pre svega politička nestabilnost, dezorijentisanost i nesposobnost da se društvena pitanja rešavaju i uspešno iznalazi zajedničko rešenje za budućnost. Razbijačke snage su dobro uočavale na čemu je počivala tadašnja država i kojim pravcima treba udariti da bi država prepukla i raskomadala se u njima odgovarajuće celine. Socijalistička Jugoslavija kao država je počivala na federativnim principima, ravnopravnom položaju republika, političkim razrešavanjem različitih interesa i organizovanim delovanjem unutrašnjih faktora na očuvanju zajedničke države. Ti faktori, četiri stuba stabilnosti države, pre svega su bili Savez komunista kao tvorac druge Jugoslavije, zatim u oslobodilačkom ratu stvoreno bratstvo i jedinstvo, Jugoslovenska narodna armija i Tito. Neki od bitnih kohezionih faktora su prirodno nestajali, neki su gubili snagu i dominantan uticaj, a kad su razbijačke snage ojačale, nastupilo je vreme otvorenog osporavanja, omalovažavanja i negiranja svih temelja socijalističke Jugoslavije.